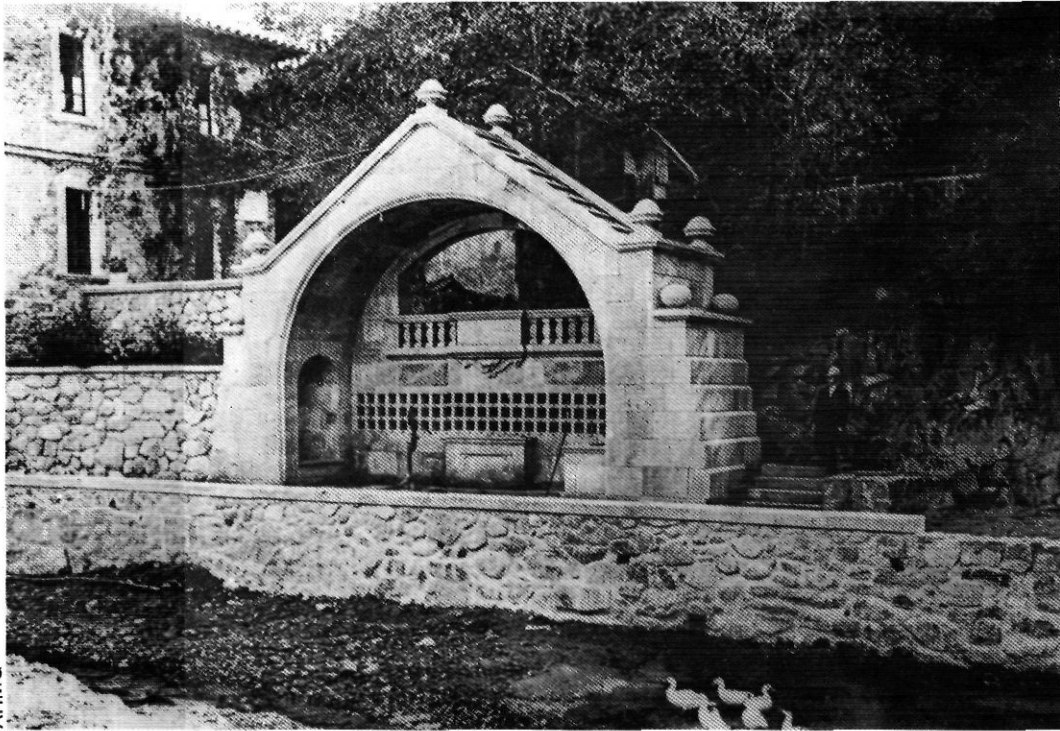

A la recerca dels balnearis perduts

COL. EMILI MASSANAS

AHMG

La Font Picant de St. Hilari. Projecte de J.M. Pericas, de 1927.

L'arquitectura dels balnearis

**JOSEP M. BIRULÉS
I BERTRAN
XAVIER FABRÉ I CARRERAS**

De Caldes de Malavella a Ribes de Freser i de Capmany a Sta. Coloma de Farners, la presència d'aigües tel·lúriques a les comarques de Girona és força abundant i variada. Les deus de diferent origen i qualitat apareixen en molts indrets. N'hi ha que responen a les fractures geològiques nord-sud i nord-oest-sud-est que emmarquen les depressions de les comarques de la Selva i de l'Empordà; en d'altres, la gènesi queda més velada. Totes continuen donant tema a nombrosos estudis hidrogeològics, que n'esbrinen la procedència i el perquè de llur composició.

Al costat de les aigües sempre hi ha hagut qui descobrís o els atribuís diferents propietats. Per més que, sempre que mirem enrera pel

que fa a l'aprofitament d'aquestes fonts, ens ve la imatge dels romans, per exemple a Caldes de Malavella, amb tot el que de noble i assenyat pot suggerir-nos una colònia que construïa termes i treia beneficis de les aigües, l'origen de l'explotació de les deus s'associa a un fet casual, a una circumstància prosaica. Tenim així que diferents fonts comparteixen el mateix "*mite original*": el del pastor que observa el progressiu guariment d'aquella vaca que, afectada d'alguna malura, té el costum de separar-se del ramat per beure o mullar-se en un toll d'aigua, sota la deu prodigiosa. La descoberta quedarà atribuïda al seny de l'animal, argument difós pels establiments com garantia de la bondat natural de les seves aigües. De tota manera, aquest ús espontani per part de la població rural més propera, és encara ben lluny del que serà un balneari, malgrat que sigui la primera referència que tenim del lloc que ocupa.

En alguns indrets de les nostres comarques, l'estada, a fi de guarir-se, de tropes malmeses en les es-

caramusses carlistes, és el preludi de l'activitat balnearia.

Paral·lelament a l'ús popular i anònim de les aigües, mai no ha deixat de conrear-se la ciència hidrogeològica amb finalitats mèdiques, fins i tot a les èpoques més hostils a la pràctica del bany. A banda de la llarga i consistent tradició àrab, autors com Michelo Savonarola ("*De Balneis et Thermis*", 1498), Lluís Mercadó (descripció de les aigües de Catalunya, el segle XVI), Simón Montero ("*Espejo cristalino de las aguas minerales de España*", 1697), Gómez de Bedoya i altres, preparen el gran esclat d'interès per aquest tema cap al segle XIX, encara que es produeixi amb retard i a remolc del mateix fenomen de França o Alemanya.

Efectivament, el segle passat, la imitació de les pràctiques europees durà a la creació del Cos de Metges Directores de Banys, (1816), que a França ja existia des del segle XVI, i, el 1877, a la fundació de la Societat Espanyola d'Hidrologia. L'assignació d'un metge a cada establiment que volgués practicar la cura

La Font de la Puda de Banyoles.

balneària i l'obligació de presentar la preceptiva memòria anual d'activitats reportaren el floriment de la tractació, la qual, si bé en molts casos davallava a la pura apologia mercantil de les suposades virtuts d'una aigua, en altres abastarà un rigor científic considerable, dins els límits empírics i inconcrets propis d'aquestes pràctiques.

A les deus termals i minerals de les nostres comarques, la influència d'un metge tractadista ha estat important per a prestigiar-les, en el cas de St. Hilari (Dr. Gravalosa), de Vichy Català (Dr. Furest) i de Banyoles (Dr. Mascaró); i, a més, la simple tradició i l'aportació successiva d'estudis dels metges directores ha acompanyat la difusió de la resta (Orion, la Mercè, Prats, Soler, Ribes...).

L'evolució de les pràctiques balneàries ha sofert algunes modificacions que mereixen ser matitzades: La ingestió o el bany d'aigua termal inicials van regularitzant-se progressivament a través de les primeres fondes i cases de bany. En esdevenir cada cop més una activitat rendible, l'explotació de les aigües aconsella bastir edificis especialitzats, que a voltes acullen simultàniament l'envasat comercial de les aigües i els espais de la pràctica termal. A causa del desenvolupament de la moda de viatjar entre les classes burgeses, influïdes per la idea romàntica d'acostament a la

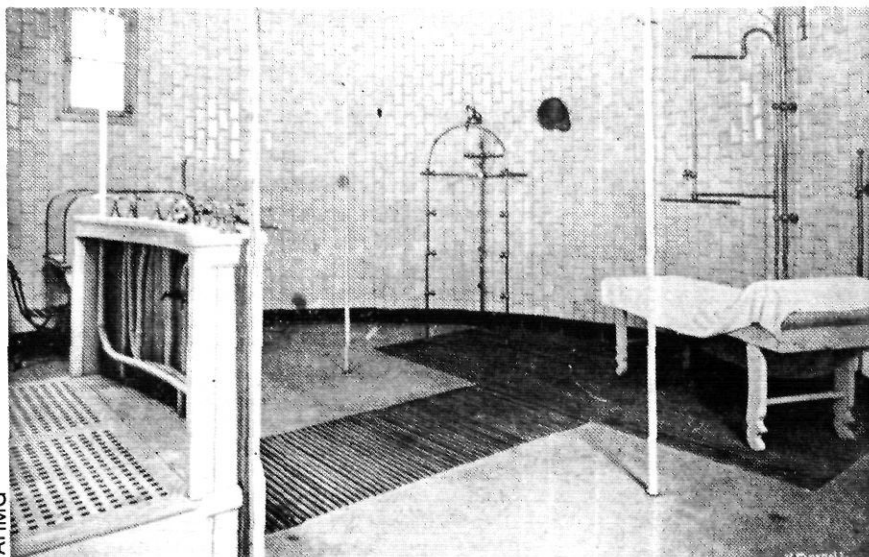
natura, i gràcies als traçats ferroviaris, s'afavoreix l'afluència a les aigües; però paradoxalment aquesta mateixa tendència exigeix estables més ambiciosos, complets i luxosos per a retenir els curables

més benestants que cerquen, més enllà de les fronteres, el prestigi de la cura en terres llunyanes.

Aquests nous edificis es sofisticaren tot incorporant les tècniques d'hidroteràpia de Priessnitz, Kneipp, Wintermann, Pommé, Fleury, etc; sobretot quan els descobriments de Koch i Pasteur obren camins científics de determinació i prevenció de moltes patologies, que els apologetes de la fe hidrològica pretenien resoldre amb teràpies ben dubtoses i contradictòries amb l'asèpsia. Aleshores i progressivament, l'eficàcia dels tractaments termals haurà de recolzar molt més sobre una hidroteràpia *des dels mètodes* que en la de *les essències*. Avui dia, la majoria dels tractadistes consideren indiferent aquella composició de l'aigua, abans pedra de toc, i es fixen en els exercicis mecànics de recuperació, influència de la calor, estimulació per massatge hídic, etc., pràctiques realitzables amb aigua potable vulgar. Però la confiança mig supersticiosa en les aigües ha resultat més persistent que

COL. RIGAU

AHMG

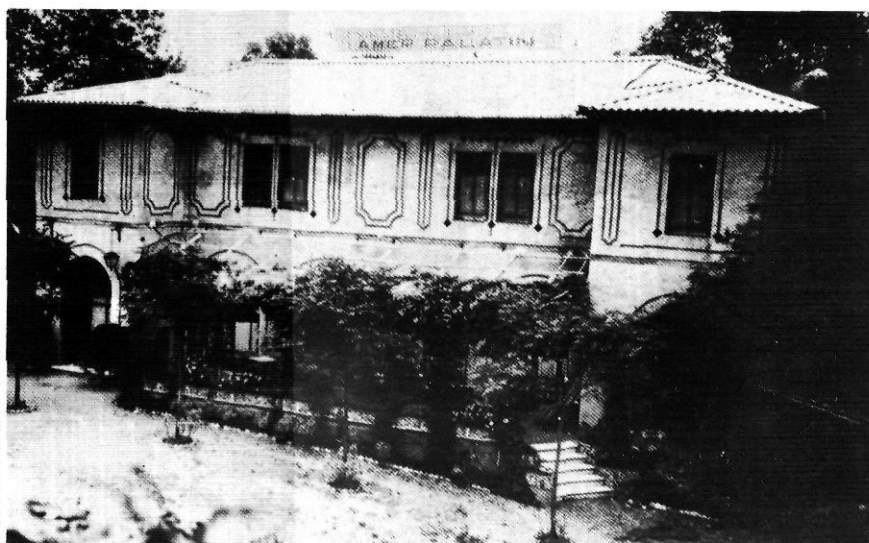
Espai semicircular que tanca la galeria dels banys d'Orion. Massatge a pressió, dutxa circular i altres aparells aplegats per a una foto publicitària.

Els espais arquitectònics de la regeneració

L'edifici balneari que avui coneixem és bàsicament un tipus configurat el segle XIX. L'arquitectura amb què es conforma, els estils que el revesteixen, però, encara més, el concepte que hi rau, procedeixen de la versió vuitcentista de la idea de regeneració. El balneari es presenta òbviament com el lloc de confluència de salut i lleure, allà on el doll d'aigua assegura la complicitat de la natura en aquesta síntesi. Però associar l'ús de l'aigua i la pràctica del bany, amb el lleure i la salut, és una actitud constant de les cultures desenvolupades, que ha generat diferents tipus arquitectònics ben característics.

A la Grècia clàssica, el gimnasi és l'edifici on el bany, l'equilibri corporal, la higiene, només constitueixen el prelude de la discussió filosòfica en l'espai de l'exedra. Les virtuts curatives de les diferents aigües no són característica essencial en aquest procés: sí que ho és l'aigua com a matèria regeneradora i purificadora en ella mateixa. Per a les contrades asclepiades i per als manantials dedicats a una deïtat quedarà la hidrologia específicament mèdica, desenvolupada per Hipòcrates en la seva obra *De les aigües, els aires i els llocs*.

Roma secularitza el bany col·lectiu, convertint-lo en una pràctica social generalitzada. El bany és un servei que el poder facilita als ciutadans romans, en una actitud tant de previsió higiènica i mèdica com d'e-

COL. E. MASSANAS

Hotelet Palatin, a la Font Picant d'Amer.

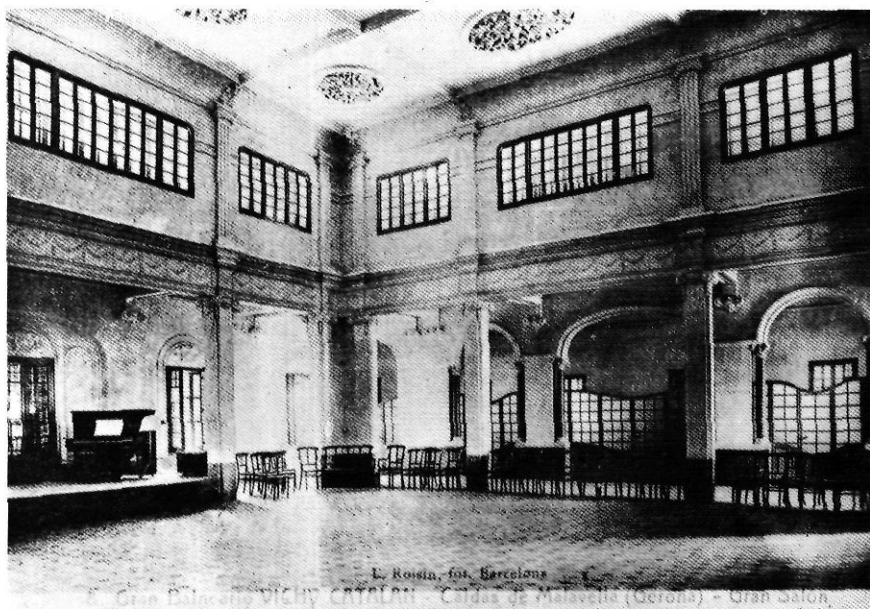
tot aquest procés i constitueix una forma d'autosugestió favorable que no es pot menystenir.

Dos fenòmens de gran significació acaben de configurar aquesta evolució. Un és la inutilitat i contraindicació del balneari davant la tuberculosi, que valora la *climatoteràpia*, enfront de la *crenoteràpia*. L'altre és l'esclat dels fenòmens costaners, l'inici de l'estiuieg a la platja, l'adjudicació de virtuts —abans exclusivament termals i balnearies— al simple fet de prendre el sol (*helioteràpia*) i de banyar-se al mar (*talassoteràpia*). Davant d'aquest canvi, la mentalitat balnearia encara pren una alenada de valor per a adaptar-se al nou temps: apareixen els balnearis de mar. Als banys de St. Telm, a St. Feliu de Guíxols, s'hi barreja la tècnica hidroteràpia convencional, adaptada a l'aigua salada, amb el senzill bany de mar i la pràctica dels esports. Són balnearis de transició *entre dues aigües*; tanmateix, la força del mar vencerà l'encís de la font mineral.

En tot cas, l'avenç de la medicina anirà bandejant el termalisme i les aigües minerals cap a una marginació cada cop més evident. I, com que els costums socials atorguen un valor de prestigi a la novetat, el balneari perdrà l'atractiu de la moda i entrarà en una decadència irreversible. Ja cap als anys vint, la publicitat de la majoria dels establiments situa en primer terme elements més propis de l'estiuieg contemporani com l'aire pur, la bellesa del paisatge, les instal·lacions dels nous esports de moda (croquet i lawn-tennis) i sobretot els salons per a la pràctica del joc; per tant les

aigües van quedant en segon terme, com una excusa tradicional i un complement exòtic a l'estiuieg.

La guerra civil, amb l'expropiació de tots els establiments per a fer-ne hospitals de refugiats o de sang, és la prova de foc que només alguns superaran; després vindrà l'auge de les indústries d'envasatge a monopolitzar l'interès de les empreses; i, als darrers anys, només el cansament produït per l'estiuieg massiu, la moda de les teràpies alternatives, el fetitxisme de les classes urbanes pels ambients decadents i els grans esforços dels empresaris per presentar una oferta hotelera *homologable* ajudaran a la revifalla que vivim de l'interès per aquests indrets i per aquests edificis.

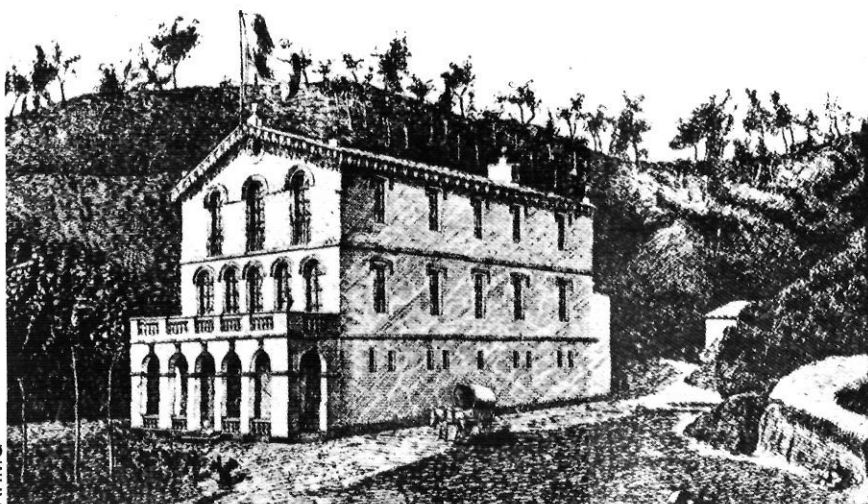
Gran saló social i de joc del Vichy Català, avui magatzem, malmès però recuperable.

norgulliment col·lectiu del nivell de vida assolit. A la terma romana es converteix en prosaic l'acte de regeneració grec, es foragita la filosofia de la palestra a fi d'acollir només la gimnàstica; però ensems s'hi desenvolupa una enginyeria complexa, que comença en l'aqüeducte i acaba en *unctorium*, on es practica el massatge després del bany. Les termes de Roma i, a petita escala, les de províncies, com les de Caldes de Malavella, constitueixen autèntics monuments, grans com els edificis d'espectacles i bells com els commemoratius.

L'Islam converteix en íntim l'espai del bany, que adquireix menys complexitat que la terma romana però una major delicadesa. Els mecanismes bàsics, la sudació i el massatge, persisteixen, ara acompanyats a voltes dels perfums i de la música, de l'exaltació dels plaers sensuals. Dels espais dels *hammam* islàmics, n'ha desaparegut el doll de llum esclatant que els grans finestrals romans abocaven sobre els banyistes; ara les petites cúpules calades tamisen una llum escassa per a un ritual més silenciós i devot. Mal que els àrabs copiessin alguns aspectes de la terma romana que trobaren a Síria, el seu bany recull altre cop, com la Grècia clàssica, un caràcter d'acte pietós, de regeneració tant espiritual com pràctica. En tot cas, aquest caràcter religiós ajuda, en l'aspecte social, a establir la gratuïtat dels establiments de bany per als pobres.

La pràctica higiènica i ritual del bany s'allarga durant l'Edat Mitjana, contra el qual és bastant comú de creure, encara que de manera desigual segons els països; i entra en total decadència al Renaixement, per la por als contagis infecciosos, per la substitució de la higiene pels perfums i, sobretot, per la intensificació del menyspreu del cos com a font d'impuresa i del nu com a pecat; per cert, tant per part de la Reforma com de la Contrareforma. En tot cas, a l'Edat Mitjana no apareixen nous models de terma, ans es van usant o s'imiten rudimentàriament els de l'antiguitat, fins a la seva destrucció.

La pràctica del bany no tornarà a aparèixer com a fenomen social significatiu fins al segle XIX, i encara aleshores necessitarà la coartada de les hidroteràpies a fi de justificar-se. Aquella idea de regeneració de l'antiguitat no es restableix a la vida quotidiana, sinó en un període i en un lloc excepcionals,

Primitiu establiment de les Termes Orion, de Santa Coloma de Farners.

vinculada al retorn romàntic a la natura i a la seva capacitat tel·lúrica de guarir. Si l'ablució higiènica i la purificació havien estat confusament mesclades a la teràpia i a l'equilibri físic, durant els segles XIX i XX es van recuperant separadament: la higiene es generalitzarà amb l'equipament de l'habitatge en una progressiva mecanització; la regeneració, amb el cop de mà de la hidroteràpia i de la hidrologia avancen en la devoció cap a la realitat i cap el mite de les aigües providencials i en la moda del contacte amb la natura. És el balneari.

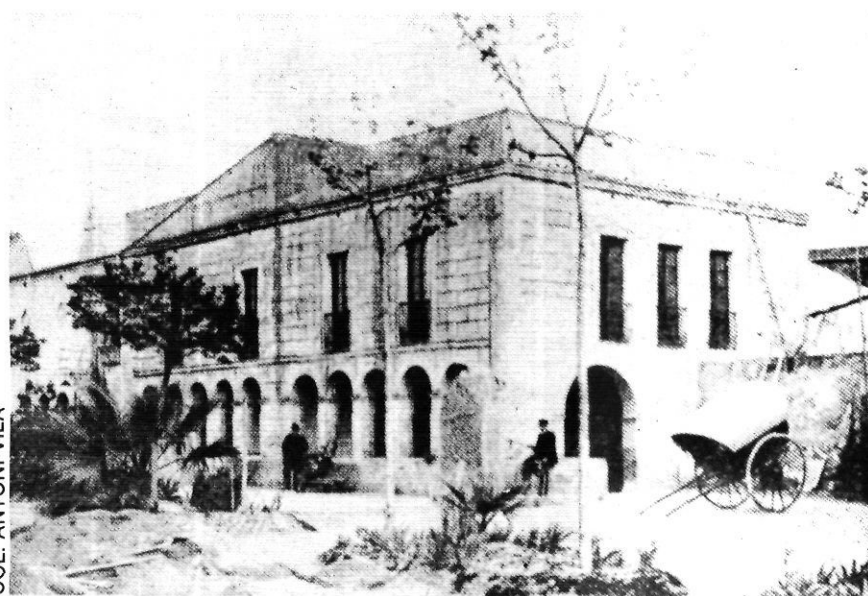
Caracterització del balneari actual

S'ha enunciat ja que allò que caracteritza el balneari del s. XIX és una determinada versió de la salut i del lleure. Intentem per semblança

o contraposició amb l'antiguitat definir quina és la síntesi d'aquests dos objectius.

Primerament establím quina és la paradoxa de l'edifici balneari: es presenta com oposat al medi urbà, com allò més apropiat a la natura, i en canvi n'és una certa transposició cultural i arquitectònica en un lloc no urbà. El que qualificaria i prestigiaria una implantació balnearia fóra la llunyania del brogit ciutadà; però del qual és un complement i al qual necessita per tal de definir-se.

Aquesta llunyania del medi urbà li exigeix incorporar la residència. Aquí rau una de les diferències importants amb la terma antiga o amb els establiments de banys per a la simple higiene del segle XIX mateix. D'aquest fet, en neix un tipus d'edifici diferent a qualsevol dels de l'antiguitat, atès que busca assemblar-

El Prats primitiu, d'una composició neoclàssica senzilla i interessant.

COL. CASANOVAS

Els xalets del Balneari Prats, dins del jardí, abans de l'ampliació que els substituï.

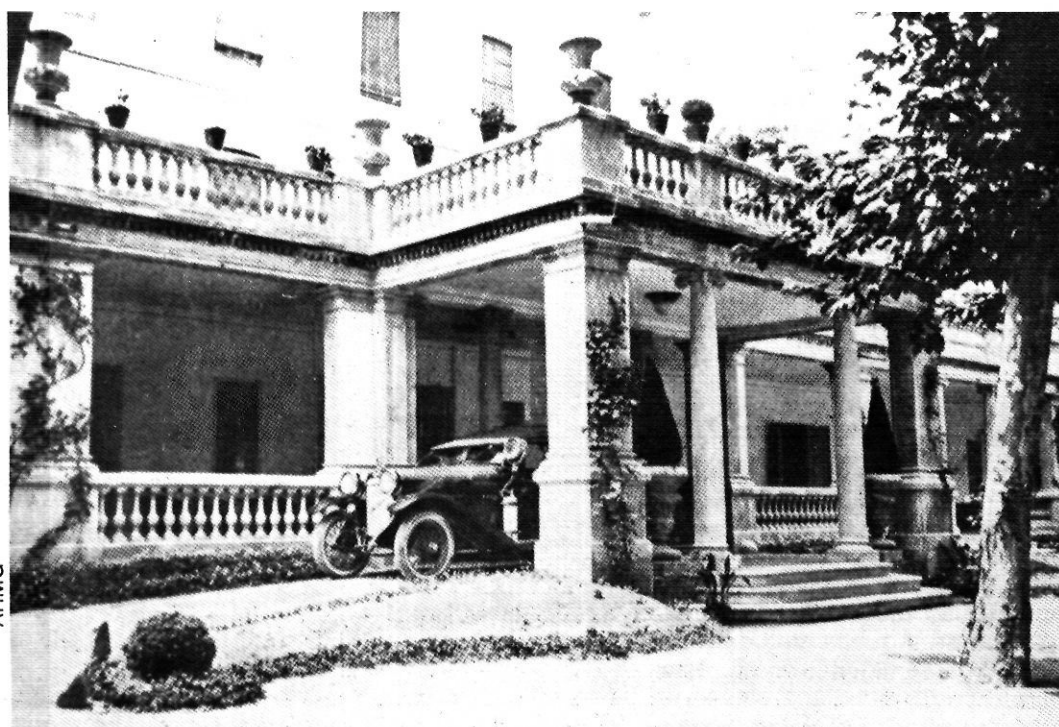
se a la més noble de les construccions residencials: al palau.

Un tercer tret característic és el de la separació radical del bany i del lleure; l'expressió *galeria de banys* ja defineix un model d'organització separada, autònoma, com a nucli diferenciat de tota la resta de l'edifici. Aquesta separació obeeix, és ben veritat, a l'evolució de la hidroteràpia i de les seves tècniques, i també als motius d'higiene i particularització del tractament. Però en una anàlisi més afinada, descobrim com tot i reprenent la pràctica del bany després de tres segles de bandejament, la por a la nuesa i el confinament a una es-

tricta intimitat condicionaran per molts anys aquestes arquitectures, que mancaran d'aquells espais d'ús col·lectiu definidors de la terma antiga. I no tan sols la por a la promiscuïtat, sinó també el pudor i la simulació davant la malaltia tanquen la hidroteràpia al seu reducte, alliberant la resta de l'edifici de la presència de la penalitat. Pocs esforços són tan evidents com el de l'arquitectura balnearia per a distanciar-se dels seus parents propers, el sanatori i l'hospital; i per aparentar un amable i despreocupat oci en contacte amb la natura.

Així doncs, els salons, els teatres, les sales de joc, els casinos, i, al defora, les porxadades, les galeries i jardins, són l'embolcall i alhora la negació d'un rígida organització de l'activitat: l'horari precís, les dietes estrictes i la disciplina hidroteràpica.

I encara una característica d'aquests establiments fóra la construcció d'un *lloc*, la implantació sobre l'indret natural d'una forma de civilització, d'ordenació culta i parentètica del món feréstec. El jardí, doncs, farà de transició entre el balneari i la natura. Cal reconèixer aquí una explicació de caire no simbòlic sinó pràctic: el passeig, la caminada a l'aire lliure és part de la teràpia de l'equilibri i de la regeneració per mitjans naturals.

AHMG

Desencotjar sota porxos, un luxe a les Termes Orion.